

معیارهای انتخاب و تصمیم گیری در سبک زندگی اقتصادی از منظر صحیفه سجادیه

مهدی طغیانی^۱
فریبا حسین خوانساری^۲

تاریخ پذیرش: ۹۵/۹/۶

تاریخ دریافت: ۹۵/۶/۱۵

چکیده

جامعه بشری برای رسیدن به هدف عالی و غایی خود نیازمند سبک زندگی صحیح است. سبک زندگی، نوع زندگی فرد و فرهنگ گروه‌ها و منعکس کننده باورها، اندیشه‌ها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، سلیقه‌ها و فرهنگ‌هاست. از جمله منابع استخراج الگوی صحیح سبک زندگی در اندیشه اسلامی، روایات معصومین علیهم السلام است که صحیفه سجادیه امام سجاد علیه السلام یکی از سرآمدان این منابع به زبان دعاست. این تحقیق به منظور پاسخگویی به سؤال چگونگی سبک زندگی اقتصادی از منظر صحیفه سجادیه و ارائه الگویی در این زمینه انجام با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام گرفته است. پس از گردآوری داده‌ها و کدگذاری اولیه به کمک نرم افزار MAXQDAI ۵.۳.۵.۱ کد با مضمون الگوی سبک زندگی اقتصادی از کتاب شریف صحیفه سجادیه برداشت شد و سپس تلاش شد مضامین فراگیر آنها در زمینه انتخاب و تصمیم‌گیری اقتصادی برداشت گردد. در نهایت شش اصل حاکم بر انتخاب‌ها و تصمیمات اقتصادی که به نوعی بیشترین تأثیر را در شکل‌دهی به سبک زندگی اقتصادی مطلوب می‌باشند بدست آمد. با توجه به نوع منبع بیشترین کدهای استخراج شده مربوط به لزوم حاکمیت چارچوب دینی بر انتخاب‌های اقتصادی بود که از این میان عقاید و اخلاقیات اقتصادی بیشترین مضامین را در خود داشتند. در نهایت اصول انتخاب و تصمیم‌گیری اقتصادی استخراج شده در بیان امام سجاد(ع) عبارتند از: اصل لزوم حاکمیت دینی در انتخاب‌ها، اصل توجه به همبستگی‌های جمعی و وابستگی‌های متقابل، اصل توجه به اصول عقلانی انتخاب‌ها، اصل توجه به نتایج و تبعات انتخاب‌ها، اصل توجه به تصمیمات بین‌زمانی و مبادلات حال و آینده و اصل رعایت بهره‌وری

کلمات کلیدی: سبک زندگی، سبک زندگی اقتصادی، صحیفه سجادیه، تحلیل مضمون، انتخاب و تصمیم‌گیری اقتصادی

طبقه بندی JEL: D01, D03

۱- استادیار گروه اقتصاد دانشگاه اصفهان
m.toghyani@ase.ui.ac.ir

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی دانشگاه اصفهان
reyhane.khansari69@gmail.com

مقدمه

موضوع سبک زندگی^۱ از جمله موضوعاتی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه بسیاری از پژوهشگران حوزه علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است. در یک تعریف جامع سبک زندگی مجموعه منظمی از رفتارهای درونی و بیرونی وضع‌های اجتماعی و دارایی‌ها که فرد یا گروه بر مبنای پاره‌ای از تمایلات و ترجیحات (سلیقه‌اش) و در تمایل با شرایط محیطی از خود ابداع می‌کند (مهدوی کنی، ۱۳۹۰: ۷۸). این اصطلاح بویژه با توجه به هجوم فرهنگ غرب از طریق انتشار سبک زندگی غربی در دیگر جوامع برای همه فرهنگ‌های معارض و از جمله فرهنگ اسلامی از اهمیت دوچندان برخوردار شده است. چه این که این غربی‌شدن لزوماً بصورت مستقیم انجام نمی‌گیرد بلکه با ابزارهایی هنرمندانه و غیرمستقیم همه ابعاد زندگی جوامع را مسحور خود می‌سازد.

اینکه فرهنگ اسلامی مبانی و غایات خود را دارد، در سبک زندگی مطلوب و متفاوت آن خودنمایی می‌کند، چراکه رسیدن به سعادت و خوشبختی، نیازمند راه و روش صحیح است. سبک یا همان راه و روش، عنصر اصلی رسیدن به هدف است. زندگی نیازمند سبک است؛ سبک غذا خوردن، سبک لباس پوشیدن، سبک مصرف کردن، سبک خرید کردن و... برای پایه‌ریزی یک زندگی مطلوب باید سبک صحیح زندگی شناخته شده و مبنای نظام تربیتی قرار گیرد.

اهمیت توجه به تبیین سبک زندگی مطلوب اسلامی به این دلیل است که در جوامع اسلامی علیرغم پایبندی به اصول دینی و با وجود گنجینه‌های غنی دینی و مذهبی اصیل و الگوهای مناسب برای سبک زندگی، عملاً محیط اجتماعی مملو از عادات رفتاری مخالف با شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی است و هرچه زمان بیشتر می‌گذرد شاخصه‌های سبک زندگی و فرهنگ دینی کم‌رنگ‌تر شده و به سمت رفتارهایی کهنشأت گرفته از فرهنگ بیگانه مغایر با فرهنگ اسلامی است، متمایل‌تر می‌شود. تا جایی که امروزه در مطالعات اجتماعی یکی از دلایل مهم تزلزل نظام خانواده در نداشتن سبک زندگی صحیح، عدم مدیریت صحیح زندگی، استفاده نادرست از منابع، برطرف نشدن نیازها و... برشمرده می‌شود.

این تحقیق در صدد است تا گوشه‌ای از سبک زندگی مطلوب اسلامی را در حوزه اصول حاکم بر انتخاب‌ها و تصمیمات اقتصادی است از کتاب شریف صحیفه سجاده استخراج نماید. اما چگونه می‌شود از ادعیه و مناجات الگویی از سبک زندگی را ارائه داد؟! برای پاسخ به این سؤال باید به اهمیت و جایگاه دعا و نقش آن در تربیت انسان پرداخت. یکی از دستورات الهی که در قرآن به آن

اشاره شده، دعا و تضرع کردن به درگاه الهی است^۱. دعا، به معنای آن است که انسان به کمک صدا و کلام چیزی را متوجه خود سازد (ابن زکریا، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۹۷) و یا به معنای خواندن و حاجت خواستن و استمداد است. (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ق، ج ۲: ۳۴۴) و در نهایت دعا، ابزار نیاز و خواستن چیزی است بوسیله یک موجود پست تر از موجود برتر به جهت فروتنی و درماندگی. اهمیت دعا در متون دینی به قدری زیاد است که خداوند در قرآن کریم در آیه ۶۰سوره غافر، دعا و عبادت نکردن را معادل تکبر و گردنکشی می داند^۲ و یا در آیه ۷۷سوره فرقان می فرماید: «بگو! پروردگارم! برای شما ارزشی قائل نیست اگر دعای شما نباشد^۳». در روایتی از امام علی (ع) نیز دعا مغز و حقیقت بندگی نامیده شده است^۴. دعا، علاوه بر اینکه ما را در شناخت بیشتر خدا (توحید ذات، صفات و افعال) یاری می دهد؛ آثار دیگری نیز دارد که در ذیل بدانها اشاره می شود:

۱. به انسان آرامش و اطمینان می دهد^۵.
 ۲. ما را از وسوسه های شیاطین دور می کند^۶.
 ۳. موجب تربیت ما شده و اخلاق و رفتار ما را سازماندهی می کند.
- آنچه در این مقاله مبنای استخراج سبک زندگی اقتصادی از مجموعه ادعیه است آنستکه دعا، ظاهراً روی دو بعد تأثیرگذار است؛ یکی بینش و دیگری گرایش. بر خلاف یک متن فلسفی که تنها ممکن است روی بینش تأثیر گذارد. از آنجا که استجاب دعا شرایطی را می طلبد، داعی برای این که دعایش مستحق اجابت شود، شرایطی را در خود تمهید می کند، شرایطی که ایمانش را افزون می کند که این افزایش ایمان سهم بسزایی را در تربیتش مستوجب می شود. در نتیجه هر چه ایمان بیشتر می شود، تربیت متعالی تر می شود.

- ۱- دعوا رَبِّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۵۵ اعراف) پروردگار خود را (آشکارا) از روی تضرع و در پنهانی بخوانید. همانا او متجاوزان را دوست ندارد.
- ۲- قَالَ رَبِّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ" و پروردگار شما گفته است: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم. به یقین کسانی که از عبادت من تکبر می ورزند به زودی با ذلت وارد دوزخ می شوند.
- ۳- قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دَعَاؤُكُمْ....."
- ۴- الدُّعَا مُخَالِعَادَةً" دعا مغز عبادت است (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۹۳: ۳۰۰)
- ۵- أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ" آگاه باش که با یاد خدا (دعا) دل آرام گیرد. ۲۸ رعد
- ۶- وَ قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ" بگو: پروردگارا از وسوسه های شیاطین به تو پناه می برم. سوره مؤمنون، آیه ۹۷

۴. وقتی به درگاه خدا می‌گوییم: مرا ببخش، ما نیز تربیت می‌شویم تا دیگران را ببخشیم.
۵. وقتی می‌گوییم: خدایا به فریادم برس، یعنی ما نیز باید به فریاد دیگران برسیم.
۶. وقتی به خدا می‌گوییم: به من احسان نما، یعنی ما نیز باید به دیگران احسان کنیم.
۷. دعا کردن، زمینه‌ای را فراهم می‌کند تا برای دیگران هم دعا و طلب خیر کنیم، کسی که در حق برادرانش دعا می‌کند به او آزار نمی‌رساند، مالش را به ناحق نمی‌خورد، به او حسد نمی‌برد، بر سر کلاه نمی‌گذارد، حقوقش را رعایت می‌کند و ... منبع محوری این پژوهش نیز از جهات مختلفی منحصر به فرد است. صحیفه سجادیه، مجموعه‌ای از ادعیه حضرت امام سجاد علیه السلام پیشوای چهارم شیعیان است که ضمن مناجات با ذات اقدس باری تعالی مجموعه‌ای از آداب و قواعد فلاح و رستگاری را به پیروان می‌آموزد. امام سجاد (ع) مظهر عبادت، سجده‌های طولانی و زهد در بسیاری از دعاهای صحیفه سجادیه، با درخواست‌هایی که از خداوند در حیطة اقتصاد دارند، این اصل که دین از اقتصاد جدا نیست را متذکر شده و با درخواست‌هایی مانند رزق و روزی، فراوانی نعمت‌ها، در امان ماندن از فقر و تنگدستی، پناه بردن به خدا از دین و بدهکاری، دوری از اسراف و تبذیر و حرص و طمع، میانه‌روی و اعتدال، انفاق و صدقه به دیگران و ... گزاره‌هایی تربیتی در زمینه سبک زندگی اقتصادی ارائه می‌نمایند که با دقت و غور در آنها می‌توان الگویی سازنده استخراج نمود. در این میان آنچه حائز اهمیت است، این است که امام سجاد (ع) با درخواست "عَلِّمْنِي حُسْنَ التَّقْدِيرِ" تقدیر معیشتو "فَأَحْيِنِي حَيَاةً طَيِّبَةً" حیات پاکیزه و "اللَّهُمَّ اسْلُكْ بِي الطَّرِيقَةَ الْمُثَلَى" پیش رو گذاشتن بهترین راه (دعای ۲۰، ۴۷، ۳۰ صحیفه کامله سجادیه)، خواستار سبک زندگی سعادت‌بخش هستند.
- علاوه بر موارد یاد شده ملاحظه شرایط زمانی و مکانی حیات حضرت امام سجاد علیه السلام و دنیاگرایی حاکم بر آن دوران در کنار خفقانی که حاکمیت اموی بر مردم مستولی ساخته بود سبب شد تا این ابزار تربیتی به بهترین نحو ممکن از طرف امام علیه السلام جهت انجام وظیفه هدایت‌گری امام معصوم در هر زمان بکار گرفته شود و ابعاد مختلف تربیت اسلامی را به زبان دعا که حساسیت بسیار اندکی را بر می‌انگیخت به مخاطبان عصر خود و آیندگان منتقل نماید (سلمانپور، ۱۳۸۴، ص ۸۴).
- هدفی که این پژوهش دنبال می‌کند، نشان دادن جایگاه این کتاب بارزش در زمینه سبک زندگی اقتصادی و ارائه‌ی یک الگو در این زمینه با تأکید بر انتخاب و تصمیم‌گیری به عنوان محور شکل‌گیری سبک زندگی است. ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که مقصود این پژوهش این

نیست که گفته شود امام سجاده(ع) در جایگاه یک نظریه پرداز، پیرامون اقتصاد سخن گفته‌اند، بلکه هدف این است که سبک زندگی اقتصادی امام سجاده(ع) را از مضامین مناجات‌های صحیفه سجاده‌یه، استخراج کرده تا به عنوان یک الگوی صحیح، آنرا مبنای تربیت اقتصادی فردی و اجتماعی قرار دهیم.

از میان ۱۳ ترجمه‌ای که تاکنون بر صحیفه سجاده‌یه صورت گرفته است^۱، ترجمه حسین انصاریان به دلیل اینکه به زبان روز بودن و رسایی و شیوایی، مورد استفاده قرار گرفت. روش این تحقیق همانطور که در ادامه خواهد آمد استخراج گزاره‌های مربوط به سبک زندگی اقتصادی در حوزه انتخاب و تصمیم‌گیری بر اساس روش تحلیل مضمون است.

ادبیات نظری موضوع

اصطلاح "سبک زندگی" با مفاهیمی مانند: عینیت و ذهنیت، فرهنگ و جامعه، فرهنگ عینی و ذهنی، صورت(شکل) و محتوا، رفتار و معنا (نگرش، ارزش و هنجار)، اخلاق و ایدئولوژی، سنت و نوگرایی، شخصیت و هویت (فردی و جمعی)، وراثت محیط، فردیت و عمومیت، طبقه و قشر (بندی) اجتماعی، زیباشناسی (سلیقه) و نیاز، منزلت و مشروعیت و... گره خورده است. سبک زندگی، نحوه زیستن است، نحوه لباس پوشیدن و آرایش، الگوی مصرف کردن، نوع تغذیه، نوع معاشرت و... است. سبک زندگی: «شیوه ای نسبتاً ثابت که فرد اهداف خود را به آن طریق دنبال می‌کند.» (کاویانی، ۱۳۹۱: ۱۶).

مفهوم سبک زندگی از دهه‌های نخست قرن ۲۰ توسط یک روانشناس اتریشی به نام آلفرد آدلر(Adler) وارد شد. آدلر سبک زندگی را با رفتار یکسان نمی‌دانست بلکه سبک زندگی را هدایتگر رفتار می‌دانست. رفتار به معنای عام شامل افکار، احساسات(رفتار درونی) و کنش‌ها(رفتار آشکار). او رفتار را نماد سبک زندگی می‌دانست. (مهدوی کنی، ۱۳۹۰)

تورستین ویبلن(Veblen, 1857-1929) اقتصاددان آمریکایی از جمله کسانی است که به بررسی سبک زندگی پرداخته و دیدگاهی را بیان نمود که بسیار مورد توجه قرار گرفت. او نوعی از مصرف را مورد بررسی قرار داد که بر اساس نیاز صورت نمی‌گرفت. هدف از آن مصرف، ناشی از احساس به نمایش گذاشتن بود. یعنی افراد کالاها را نه بخاطر نیاز بلکه به خاطر جنبه نمادینشان

۱- ترجمه علامه مرحوم میرزا ابوالحسن شعرانی، ترجمه مرحوم مهدی الهی قمشه ای، ترجمه مرحوم فیض الاسلام، ترجمه مرحوم صدر بلاغی، ترجمه عمادزاده اصفهانی، ترجمه محمد آیتی، ترجمه سید احمد فهری، ترجمه واحد تحقیقات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، ترجمه مرحوم دکتر اسدالله مبشری، ترجمه حسین انصاریان، ترجمه داریوش شاهین، ترجمه مرحوم جواد فاضل، ترجمه محسن غرویوان - عبدالجواد ابراهیمی

مصرف می‌کنند (مصرف خود نمایانه). این سبک مصرف ناشی از رقابت با گروه‌های دارای منزلت بالاست (طبقه تن‌آسان یا مرفه). مثلاً استفاده از شمع بر سر میز غذا، به جهت استفاده از نور شمع نیست بلکه نمایانگر سبک زندگی طبقه مرفه است. معیار مصرف نه تنها ناشی از نیاز نیست بلکه گران‌بهای گوی مصرف است. یک کالا تا زمانی مورد استفاده طبقه مرفه قرار می‌گیرد که فراوان نشود. پس اگر چیزی مد شد، از الگوی مصرف طبقه مرفه خارج می‌شود. (مهدوی‌کنی، ۱۳۹۰: ۱۱۵) از دیگر کسانی که به مطالعه پیرامون سبک زندگی پرداخته‌اند می‌توان به گئورگ زیمل (Simmel, 1858-1918)، ماکس وبر (Veber, 1864)، کلاکسون (Clockhon, 1958)، جمیز مک‌کی (Mckee, 1969)، ونزل (Wenzel, 1982)، بوردیو (Bourdieu, 1984)، جرال لسل (Leslie, 1994) و ویلیام لیزر (Lazer, 1964) را نام برد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نظریه پرداز	نظرگاه	گزاره
ویبر	سبک زندگی را از جنس رفتار می‌داند که تمایلات آن را هدایت می‌کند و فرصت‌های زندگی بستر بروز آن را فراهم می‌کند(هندری و دیگران، ۱۳۸۱: ۲-۲۳۱). شیوه تغذیه، خود آرایی، (نوع پوشاک و پیروی از مد)، نوع مسکن، نوع وسیله حمل و نقل، شیوه‌های گذراندن اوقات فراغت و... (مهدوی کنی: ۵۹).	سبک زندگی، رفتاری است که تمایلات آن را هدایت می‌کند
زیمل	سبک زندگی، تجسم تلاش انسان است برای یافتن ارزش‌های بنیادی یا به تعبیری فردیت برتر خود در فرهنگ عینی‌اش و شناساندن آن به دیگران. به عبارت دیگر انسان برای معنای مورد نظر خود(فردیت برتر) شکل(صورت‌های) رفتاری را برمی‌گزیند. وی، توان چنین‌گزینشی را «سلیقه» و این اشکال به هم مرتبط را سبک زندگی می‌نامد(کلوپانی: ۳۴، ۱۳۹۱).	سبک زندگی‌گزینش رفتارهایی است که از سلیقه نشأت می‌گیرد.
ولپن	سبک زندگی را الگوی رفتار جمعی می‌داند. این رفتارها از جنس رسوم و عادات اجتماعی و روش‌های فکری هستند، همچنین سبک زندگی را تجلی رفتاری سازوکار روحی، عادات فکری و معرفت او قلمداد می‌کند(ولپن، ۱۹۱۹: ۱۰۵).	سبک زندگی متجلی رفتار اجتماعی، عادات فکری و معرفتی است.
کلاکپون	سبک زندگی، مجموعه‌ها یا الگوهای خود آگاه و دقیقاً توسعه یافته ترجیحات فردی در رفتار شخصی مصرف کننده. (مهدوی کنی: ۲۰۶، ۱۳۸۷) رفتارهای شخصی مصرفی که حاکی از ترجیحات فردی، مواردی مثل نحوه استفاده از صنایع فرهنگی، تفریحی و ورزشی، نحوه بازی کردن و لباس پوشیدن (مهدوی کنی، ۵۹).	سبک زندگی الگویی است که ترجیحات فردی را در رفتار شخصی مصرف کننده نشان می‌دهد.
ویلیام لیبر	سبک زندگی را طرز مشخص یا متمایز زندگی کردن گروهی از مردم معرفی می‌کند؛ نظامی که از تأثیر فرهنگ(ارزش‌ها، منابع، نمادها و قوانین) بر نیروهای زندگی در گروه شکل می‌گیرد(مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۲۰۷).	طرز مشخصی از زندگی در یک گروه که متأثر از فرهنگ‌ها و ارزش‌های آن گروه می‌باشد.

سبک زندگی الگویی بر آمده از ارزش‌ها و باورهای مشترک یک گروه یا جامعه‌ها ستکبه صورت رفتارهای مشترک ظاهر می‌شود. اصطلاح یک هدر موارد متعدد با پاره فرهنگ مترادف است مانند سبک زندگی حومه نشینان. (مک کی، ۱۹۱۸: ۱۰۷).	مک کی
سبک زندگی رفتار و منشنی ستبلک هامری است که همه رفتارها و تجربیات انسانی را برای واحد هدایت می‌کند و خود به واسطه خوی‌ها و منش فرد یشکل می‌گیرد. (ولمن، ۱۹۱۹: ۱۲۳).	ولمن
عبارت است از الگوهای رفتاری و تمایلات هنجاری	کلیت الگوهای رفتاری و تمایل هنجاری ... که از طریق فرآیندهای اجتماعی کامل می‌یابند. (ونزل، ۱۹۱۹: ۲۰۱).
سبک زندگی را فعالیتهای نظام‌مندی می‌داند که از ذوق و سلیقه فرد ناشی می‌شوند و بیشتر جنبه عینی و خارجی دارند و در عین حال به صورت نمادین به فرد هویت می‌بخشند و میان اقشار مختلف اجتماعی تمایز ایجاد می‌کنند (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۹). از دیدگاه وی سبکهای زندگی، براساس فرهنگ مصرفی از یکدیگر متمایز می‌شوند. اول دارایی‌ها (کالاهای تجملی یا فرهنگی) که افراد دور خود جمع کرده‌اند، مانند خانه، ویلا، ماشین، اثاثیه، نقاشی‌ها، کتاب‌ها، عطر، لباس‌ها و دوم فعالیت‌هایی که با آن خود را متمایز نشان می‌دهد مانند ورزش‌ها، بازی‌ها، تفریحات، لباس پوشیدن، رسیدگی به ظاهر بدن، نحوه استفاده از زبان و بودجه بندی. (بورديو، ۱۹۵۴: ۱۰۳).	بورديو
سبک زندگی یعنی کلیت بی‌همتا و فردی زندگی که همه فرآیندهای عمومی زندگی، ذیل آن قرار دارد (آدلر، ۱۹۵۶: ۱۹۱).	آدلر
سبک زندگی چگونگی نمایش رفتارهایی است که شامل الگوهای مصرفی و همچنین سلاط، آداب معاشرت و... می‌باشد.	رفتارهایی که با فشر بندی حیثیتی و اعتباری مرتبط می‌باشند، سبک زندگی ناهیده می‌شوند. سبک زندگی فقط آنچه یک فرد از آن موارد دارد نیست. بلکه چگونگی نمایش آنها از سوی فرد است. سبک زندگی هم الگوهای مصرف را شامل می‌شود و هم قدرتی که از این ناحیه کسب می‌شود. سلیقه، آداب معاشرت و مد به عنوانعلاقم داشتن جا در تردبان اجتماعی شناخته می‌شود. (کاپویانی، ۱۳۹۱: ۳)
سبک زندگی، سیاست زندگی است سیاست چگونه زندگی کردن...	سیاست زندگی سیاست فرصتهای زندگی نیست؛ سیاست زندگی، سبک زندگی است سیاستی است که با منازعات و کشمکش‌های در بایکس و الیونند دارد (چگونه) مابه نام افراد یا

	به منزله کلیت جامعه انسانی باید در دنیایی زندگی کنیم که در آن، آنچه به وسیله طبیعت یا سنت تثبیت شده بود اکنون موضوع تصمیم گیری انسان قرار گرفته است. (گیدنز، ۱۹۷۸: ۹۳).	
سبک زندگی بر اساس سلیقه فرد تعریف می‌شود.	برای تعریف مفهوم سبک زندگی، با واژه فراگیری روبه روی مکه از سلیقه فرد در زمینه آرایش مو و لباس تا سرگرمی و تفریح و ادبیات و موضوعات مربوط دیگر را شامل می‌شود. (برگر، آرتور، ۱۳۷۹، ص ۳۲۱-۳۲۸).	آرتور برگر

نظرگاه‌های فوق را می‌توان چنین جمع‌بندی کرد:

۱. یک بیان این مسئله که کارکرد سبک زندگی در این تعاریف یا بصورت نمادین بوده یا خود اصالت داشته و کارکردی غیر نمادین دارد. در این تعاریف تنها آدلر سبک زندگی را، راه‌دستیایی به هدف می‌داند اما سایرین سبک زندگی را نوعی بیان، و به تعبیری نماد می‌دانند.

۲. با فرض نماد بودن، هر کدام سبک زندگی را نماد خاصی تلقی می‌کنند. مثلا زمیل آن را نماد فردیت برتر، و بلن آن را نماد سازوکار روحی و عادات فکری، وبر و بسیاری با الهام از او، این مفهوم را نماد منزلت اجتماعی، بورديو، سبک زندگی را نماد هویت فردی و اجتماعی می‌دانند.

۳. در این تعاریف به خلاقانه و گزینشی بودن اجزاء و عناصر سبک زندگی اشاره می‌کند. مثلا آدلر در تعریف و مباحث خود بر خلاقیت و طراحی بر مبنای دریافت‌های فرد از محیط تکیه می‌کند و به این ترتیب بیشتر بر جنبه عقلانی و حسابگرانه و کمتر بر جنبه احساسی و تخیلی سبک زندگی تأکید می‌ورزد. زمیل، بورديو و کلاکھون با صراحت و وبر و دیگران در خلال مباحث و ارائه مصادیق، مبنای گزینش را «ذوق و سلیقه» یا به تعبیری «ترجیحات» قرار می‌دهند.

سبک زندگی همانند دیگر ابعاد فکری و علمی بشر بر مبنای دیدگاه او نسبت به هستی، خدا، انسان و جهان شکل می‌گیرد. در اندیشه غربی خداوند همانند معماری بازنشسته، انسان و جهان را در نهایت نظم و قاعده خلق نموده و سپس آن‌را رها نموده است؛ انسان نیز موجودی است متفاوت که با توانایی تسخیر این عالم خلق شده و می‌تواند همه آنچه در آسمان و زمین است را برای رسیدن به اهداف شخصی خود بکار بندد. در این مسیر او هیچ مسئولیتی ندارد و تنها به خود پاسخگوست. جهان نیز غیر از این وجود مادی حقیقتی ندارد و با مرگ همه چیز نیست و نابود

می‌شود (حسینی و عیوضلو، ۱۳۸۷، ص ۲۰-۲۵) در چنین اندیشه‌ای، سبک زندگی با هدف نهایت لذت و خوشی توسط خود فرد تعریف می‌شود و اوست که بهترین داور برای نفع شخصی خود خواهد بود.

اما در اندیشه اسلامی خداوند انسان و جهان را آفریده، و از این خلقت بدنبال هدفی بوده است. اگرچه همه این عالم بر محور وجود انسان می‌چرخد و مسخر اوست ولی انسان هدفی در زندگی دارد که برای آن خلق شده و در مقابل آن هدف زندگی خود نیز مسئول است. همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان بایستی با این هدف او در زندگی سنجیده و تنظیم شود. سبک زندگی و روش او در تمهید شرایط مادی و معنوی زندگی‌اش نیز از این قاعده مستثنی نیست.

از آنجا که دین اسلام، چراغ راه برای تمامی شئون زندگی است، راه رسیدن به کمال مطلوب را پیش‌روی انسان‌ها قرار داده است. این راه، همان سیره، سنت، دستورات و احکام دین است که در قرآن کریم و کتب حدیثی به آن پرداخته شده است. پیروی از اسوه‌حسنه‌ای که در قرآن بیان شده است، سبب رهنمون شدن به سبک صحیح زندگی است. پس پیشینه تفکر سبک زندگی به قرن بیستم برمی‌گردد و گرنه هیچ حیات جمعی بدون سبک زندگی نمی‌شود. بخشی از سبک زندگی از همان اوان خلقت انسان، توسط خدا به انبیاء و ائمه (ع) وحی و یا الهام شده است. این بزرگواران نیز با هدف هدایت انسان‌ها، این سبک از زندگی را در رفتار خود پیاده می‌کردند.

سبک‌های زندگی در اثر تعلیم و تربیت شکل می‌گیرند. بشر برای رسیدن به رشد و سعادت به اسباب و لوازمی نیاز دارد که از طریق تربیت در اختیارش قرار داده می‌شود. پس تربیت اسباب رشد و ترقی است. تربیت اقتصادی یکی از ابعاد تربیت است که از دیرباز مورد توجه فرهنگ‌ها، مکاتب، تمدن‌ها و ادیان بشری قرار گرفته است.

در دنیای امروز آنچه بیش از همه به سبک زندگی اقتصادی مربوط می‌شود، آموزه‌هایی است که تحت عنوان مالی شخصی، پیگیری می‌شود. استانداردهای مالی شخصی یکی دیگر از تجربیات جهانی در زمینه تربیت اقتصادی و به ویژه در آمریکا است. مالی شخصی، مجموعه‌ای از استانداردهای تربیتی و آموزشی تبیین شده از سوی شورای تعلیم و تربیت اقتصادی آمریکا، برای مقاطع تحصیلی پیش از دبستان تا دانشگاه، با هدف نهادینه کردن سبک زندگی اقتصادی مطلوب مورد نظر غرب تدارک دیده شده است. آموزش مالی شخصی هم‌اکنون در بسیاری از کشورها در حال انجام است و موضوعات اصلی آن عبارتند از:

۱. مسئولیت پذیری و تصمیم‌گیری مالی

متریبان در این زمینه یاد می‌گیرند که بنابر اصل کمیایی ناچار به انتخاب هستند و در این انتخاب‌ها، با هزینه فرصت‌هایی روبه‌رو هستند. برای گرفتن یک تصمیم اقتصادی صحیح، نیازمند اطلاعات لازم در مورد آن و بررسی منافع و پیامدهای آن هستند. متریبان می‌آموزند که باید متناسب با درآمد خود خرج و هزینه کنند و مسئولیت تصمیمات مالی خود را به عهده بگیرند.

۲. درآمد و شغل

متریبان راه‌های مختلف کسب درآمد را شناخته و ارتباط درآمد را با شغل و تحصیلات، مهارت‌ها، کارآفرینی و شرایط اقتصادی را درمی‌یابند. با تورم، پرداخت‌های انتقالی دولت، تفاوت حقوق و دستمزد و سود آشنا شده و درمی‌یابند که برای رسیدن به اهداف مالی خود، باید تلاش کنند.

۳. برنامه‌ریزی مالی و بودجه‌بندی

متریبان با چگونگی برنامه‌ریزی مالی آشنا شده و اهمیت آن را برای رسیدن به اهداف مالی خود درمی‌یابند. با بودجه و روش‌های مختلف پرداخت آشنا می‌شوند. متریبان طی این آموزش‌ها یاد می‌گیرند که در تصمیمات مالی مربوط به مخارج و پس‌انداز، باید به نتایج و تبعات آنها توجه کنند.

۴. مدیریت بدهی

متریبی با مفهوم بدهی و قرض آشنا می‌شود و فرآیندهایی را که امروزه برای حل مسائل مالی در بانک‌ها منعقد می‌شود را تشریح می‌کند. نتایج و تبعات قرض گرفتن را درک کرده و یاد می‌گیرد که برای حفظ اعتبار خود باید قرض خود را به موقع بازپرداخت کند.

۵. مدیریت ریسک و بیمه

در این بحث متریبی می‌آموزد ریسک، خطر کردن برای رسیدن به وضعیت مطلوب ولی احتمالی است. هیچ موفقیتی در اقتصاد قطعی و حتمی نیست. ریسک و بازده در کنار هم هستند. برای مهار ریسک و جلوگیری از زیان‌های احتمالی آن در تصمیمات اقتصادی می‌توان از بیمه استفاده کرد. همچنین متریبی با جایگاه بیمه و نقش آن در مهار کردن ریسک‌ها آشنا می‌شود اینکه بیمه، قراردادی است که در ازای پرداختی به شرکت بیمه‌گذار، خسارت و زیان احتمالی به آن ارجاع داده می‌شود و...

۶. پس‌انداز و سرمایه‌گذاری

متریبی جایگاه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری را در رشد دارایی‌ها و ثروت‌ها می‌شناسد. می‌فهمد که باید متناسب با شرایط، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری کند. گزینه‌های مختلف سرمایه‌گذاری را شناخته و آنها را ارزیابی می‌کند. با بورس آشنا شده و تأثیر مالیات، تورم و بهره را بر سرمایه‌گذاری، درک می‌کند (JCPFL, 2007).

لازم به ذکر است که این الگو امروزه با وجود تغییرات مختصری در بسیاری از کشورهای دنیا در حال اجراست و حتی اخیراً سازمان ملل متحد دانستن مالی شخصی را به عنوان یکی از انواع سواد فردی منظور نموده و به شدت مورد تأکید قرار می‌دهد (UNESCO, 2013). «سازمان توسعه و همکاری اقتصادی» در سال ۲۰۱۳، سواد مالی را چنین تعریف می‌کند: «سواد مالی ترکیبی از آگاهی، دانش، مهارت‌ها، گرایش و رفتارهای مالی لازم برای تصمیم‌گیری صحیح مالی و سرانجام، دستیابی به وضعیت مساعد مالی فردی می‌باشد.» (ASIC, 2013: P8). «ائتلاف جامپ استارت برای سواد مالی شخصی»، در سال ۲۰۰۷ در الگوی استانداردهای مالی شخصی خود، سواد مالی را چنین تعریف می‌کند: «سواد مالی، توانایی استفاده از دانش و مهارت‌ها در مدیریت کارای منابع مالی برای امنیت مالی طول عمر شخص می‌باشد.» (JCPFL, 2007: P37) این ائتلاف در همان الگو، مالی شخصی را نیز چنین تعریف می‌نماید: «اصول و شیوه‌هایی که افراد برای کسب و مدیریت درآمد و دارایی‌ها از آن استفاده می‌کنند؛ مالی شخصی نامیده می‌شود.» (JCPFL, 2007: P40).

در ادبیات مالی غرب، هدف مالی شخصی، استقلال و امنیت مالی بیان شده به گونه‌ای که یک فرد یا خانواده بتواند مخارج مورد انتظار خویش را تأمین سازد و در مقابل پیشامدهای غیرمنتظره‌ی پولی، مقاوم باشد. لذا دوره‌های آموزشی متعددی در حوزه‌ی مالی شخصی به منظور ارتقای سواد مالی مردم در مقاطع مختلف سنی (از کودکان پیش‌دبستانی تا بزرگسالان) در کشورهای غربی، به ویژه ایالات متحده برگزار می‌گردد.

با اینکه برخی از تجربیات و نکات مطرح شده در این مجموعه از آموزه‌ها می‌تواند در یک الگوی اسلامی هم مورد استفاده قرار گیرد و مشکلی مبنایی ندارد با این حال بسیاری از آموزه‌های آن مانند مسائل مربوط به بهره و اعتبار بر خلاف نص صریح آموزه‌های دینی است.

شایان ذکر است که برای استخراج و معرفی سبک زندگی اقتصادی لازم است ضمن مراجعه به منابع اصیل دینی، نیم‌نگاهی نیز به تجربیات تمدن اسلامی در این زمینه داشته باشیم. در تمدن ایرانی اسلامی آموزه‌های سبک زندگی اقتصادی به صورت غیرمستقیم، در آثار اندیشمندان و علمای اخلاق در قالب شریعت‌نامه‌ها، اندرزنامه‌ها، حکمت‌نامه‌ها و کتب اخلاق وجود داشته و به نوعی مالی شخصی از طریق شعر، نثر، تمثیل و داستان زندگی بزرگان بیان شده است. منشأ این تعالیم نیز باورها و اندیشه‌های دینی بوده است. برای نمونه در کتاب اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی وی از جمله حکمت‌های عملی را تدبیر مال می‌داند و آن را به تدبیر دخل، تدبیر حفظ و تدبیر خرج دسته‌بندی می‌کند. و در ذیل تدبیر حفظ می‌آورد «حفظ به سه شرط صورت بندد: اول آنکه خرج با دخل مقابل نبود و از آن زیادت نیز نبود، بل کمتر بود و دوم آنکه در چیزی که تثمیر آن معتذر بود مانند: ملکی که به عمارت آن قیام نتوان کرد و جوهری که راغب آن عزیزالوجود بود، صرف نکند؛ و

سیم آنکه رواج کار طلبد و سود متواتر و اگرچه اندک بود، بر منافع بسیار که بر وجه اتفاق افتد اختیار کند.» (طوسی، ۱۳۶۹: ۲۱۳)

توصیه خواجه‌نصیر در مورد مال، این است که؛ باید آن را در جایی سرمایه‌گذاری کرد که سودآور باشد و رواج کار را به دنبال داشته‌باشد. سود مستمر و دائمی اگرچه کم باشد، ترجیح دارد بر سود کلان و اتفاقی. این آموزه به روشنی آموزه‌ای در موضوع سبک زندگی اقتصادی است. به نظر می‌رسد تجارب قابل استفاده از استانداردهای مالی شخصی در دنیا آنگاه که با آموزه‌های اسلامی مانند انفاق، پرهیز از اسراف، میانه‌روی و... همراه شوند، می‌توانند نوید بخش تدارک الگویی از سبک زندگی اقتصادی مورد نظر باشند.

پیشینه پژوهش

مطالعات و پژوهش‌هایی که در بحث سبک زندگی با استفاده از کتاب صحیفه سجادیه صورت گرفته‌است به چند دسته تقسیم می‌شوند:

دری نجف آبادی در مقاله‌ای با عنوان "نگاهی به دیدگاه‌های اقتصادی امام سجاده(ع)" به عوامل مؤثر در رشد حیات اقتصادی از دیدگاه امام سجاد پرداخته‌اند. (نقش رهبری و امامت و زعامت جامعه اسلامی در ابعاد مختلف حیات طیبه، نقش رشد و توسعه و تحول و پویایی علمی جامعه اسلامی، کار و تلاش و مجاهدت، قصد و میانه‌روی، عافیت همه جانبه، دعا و مناجات و توسل الی الله) همچنین مقاله ایشان در مورد سبک زندگی در سیره امام سجاد(ع) که بعد از تعریف سبک زندگی و مقایسه سبک زندگی غربی و اسلامی، سبک زندگی از دیدگاه امام سجاد(ع) را با محوریت دعای مکارم اخلاق و رساله حقوق امام سجاد(ع) بیان نموده‌اند.

طاهری در مقاله‌ای با موضوع عمروری بر دیدگاه‌های اقتصادی امام سجاد(ع) اندیشه‌های حضرت را تحت عناوین روزی را از خدا خواستن، بی‌نیازی از دیگران و حفظ آبرو و توانمندی بر عبادت خداوند، درخواست روزی گسترده (توسعه اقتصادی)، روزی حلال، روزی پاکیزه، فقرگریزی، کار و کوشش، پناه‌بردن به خدا از دین و بدهکاری، پرداخت زکات، قناعت و راضی بودن به داده‌های خدا، اسراف، میانه‌روی، دل‌نگرانی از سرکشی هنگام ثروتمندی، انفاق، برکت در مال معرفی نموده است.

زندگی در مقاله‌ای با عنوان "دعا و سبک زندگی از نگاه صحیفه سجادیه." محقق این اثر مناجات‌های امام سجاد(ع) را در هفت بخش طبقه‌بندی کرده و سبک زندگی را از دیدگاه امام سجاد(ع) بیان نموده‌است. طبقه بندی محقق، تحت عنوان مسئولیت ما و روابط انسان‌ها با: (۱) خدا؛ (۲) قرآن، پیامبر و خاندان او؛ (۳) دین؛ (۴) خود (شامل: مسائل فردی، اقتصادی و یاد مرگ)؛

(۵) دیگران (شامل: ارتباط با پدر و مادر، فرزندان، فرودستان و فرادستان، همسایگان و عموم مردم)؛ (۶) دشمنان؛ (۷) رزمندگان می‌باشد. محقق در این پژوهش به چند مورد از مباحث مربوط به اقتصاد (ذلت و رنج و امداری، اعتدال و اسراف) پرداخته است.

کریم‌زاده در پژوهشی با عنوان "بررسی آموزه‌های اقتصادی صحیفه سجادیه" که در هشتمین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی ارائه شده است ضمن ارائه دعاهای ارزشمند امام سجاده (ع) در صحیفه سجادیه در زمینه علم اقتصاد نمونه‌هایی از آموزه‌های آن را معرفی کرده است. محقق ابتدا مطالب اقتصادی موجود در ۵۴ دعای صحیفه را استخراج و سپس در موضوعاتی تحت عنوان مالکیت حقیقی خدا، فقر، لزوم حمایت از فقراء، روزی‌رسانی خدا، نعمت‌های خدادادی و خزانه‌های پایان‌ناپذیر او، اقتصاد، صرفه‌جویی و نفی اسراف و اتلاف، کار و کسب، روزی حلال، قناعت و نفی حرص و طمع طبقه‌بندی کرده است.

وجوه تمایز پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌ها در این زمینه داشتن جامعه آماری گسترده (تمام مناجات‌های صحیفه سجادیه)، روش تحقیق متفاوت (تحلیل مضمون)، بررسی بعد اقتصادی سبک زندگی که امروزه بسیار مورد توجه قرار گرفته است، و در نهایت توجه به مقوله انتخاب و تصمیم‌گیری در سبک زندگی اقتصادی از منظر صحیفه سجادیه است.

روش تحقیق

روشی که برای انجام این پژوهش به کار رفته است، روش تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوی موجود در داده‌های کیفی است. این روش داده‌های متنوع و پراکنده را، به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. برای شناسایی و تشریح چرایی و چستی یک پدیده می‌توان از تحلیل مضمون و برای تشریح چگونگی می‌توان از شبکه مضمون‌ها استفاده نمود. تحلیل مضمون به دنبال استخراج مضامین برجسته یک متن در سطوح مختلف است؛ شبکه مضمون‌ها نیز به دنبال تسهیل ساختاردهی و ترسیم این مضمون‌هاست. شبکه مضمون‌ها بر اساس یک رویه مشخص، مضمون‌های ذیل را نظام‌مند می‌کند:

الف) مضمون‌های اصلی (کدها و نکات کلیدی موجود در متن)؛
ب) مضمون‌های سازمان‌دهنده (مقولات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضمون‌های اصلی)

ج) مضمون‌های فراگیر (مضمون‌های عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل).
سپس این مضمون‌ها به صورت شبکه مفهومی رسم می‌شوند که در آن مضمون‌های برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود (آترید استیرلینگس ۲۰۰۱).

جامعه آماری این تحقیق تمام ادعیه (۵۴ دعاء) کتاب صحیفه سجادیه است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از ابزارهای مختلف تحلیل مضمون (قالب مضامین و شبکه مضامین) و نرم‌افزار "MAXQDA11" استفاده شده است. برای گردآوری و شناسایی مضامین مرتبط با سبک زندگی اقتصادی نخست آیات و روایات با مضامین مرتبط با اقتصاد مطالعه شد و سپس با بررسی و مطالعه ادعیه صحیفه کامله سجادیه مضمون‌های مرتبط شناسایی، استخراج و کدگذاری گردید و فراوانی آن‌ها شمارش شد.

مجموع کل کدگذاری‌ها در صحیفه امام سجاده (ع) ۵۳۵ مورد بود که ۴۱۴ کد مربوط به اصل اول (لزوم حاکمیت دینی در انتخاب‌ها) و ۱۲۱ کد مربوط به سایر اصول می‌باشد. این نتایج دال بر این است که توجه به حاکمیت دینی در انتخاب‌ها، اهمیت ویژه‌ای دارد. در جدول زیر فراوانی کدهای مربوط به هر یک از اصول را مشاهده می‌کنیم.

جدول ۱ فراوانی کدها در هر یک از اصول

% percentage (valid)	% percentage	Frequency	Name
4.49	4.49	24	اصل توجه به تصمیمات بین زمانی و مبادلات حال و آینده
2.62	2.62	14	اصل توجه به نتایج و تبعات انتخاب‌ها و تصمیم‌ها
5.61	5.61	30	اصل توجه به همبستگی‌های جمعی و وابستگی‌های متقابل
6.73	6.73	36	اصل رعایت بهره‌وری
3.18	3.18	17	توجه به اصول عقلانی انتخاب‌ها
77.38	77.38	414	چارچوب شرعی در انتخاب‌ها
100.00	100.00	535	Total
0.00	0.00	0	Missing
0.00	100.00	535	Total

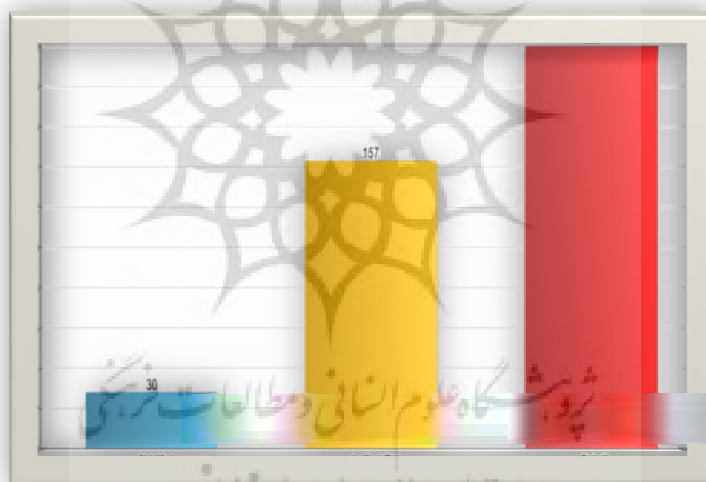
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

با ۲۲۰ کد بیشترین تعداد کدها را به خود اختصاص داده است. فراوانی کدها در این زمینه امر تعجب‌آوری نیست چرا که کتاب صحیفه سجادیه یک کتاب فقهی نیست که احکام را بیان کند بلکه یک کتاب دعاست و مضامین دعا غالباً مربوط به حوزه عقاید و اخلاق است. نمودارهایی که بوسیله نرم‌افزار تحلیل مضمون به دست آمده بخوبی مؤید این موضوع است.

جدول ۲ فراوانی کدها در اصل وجود چارچوب شرعی در انتخاب‌ها

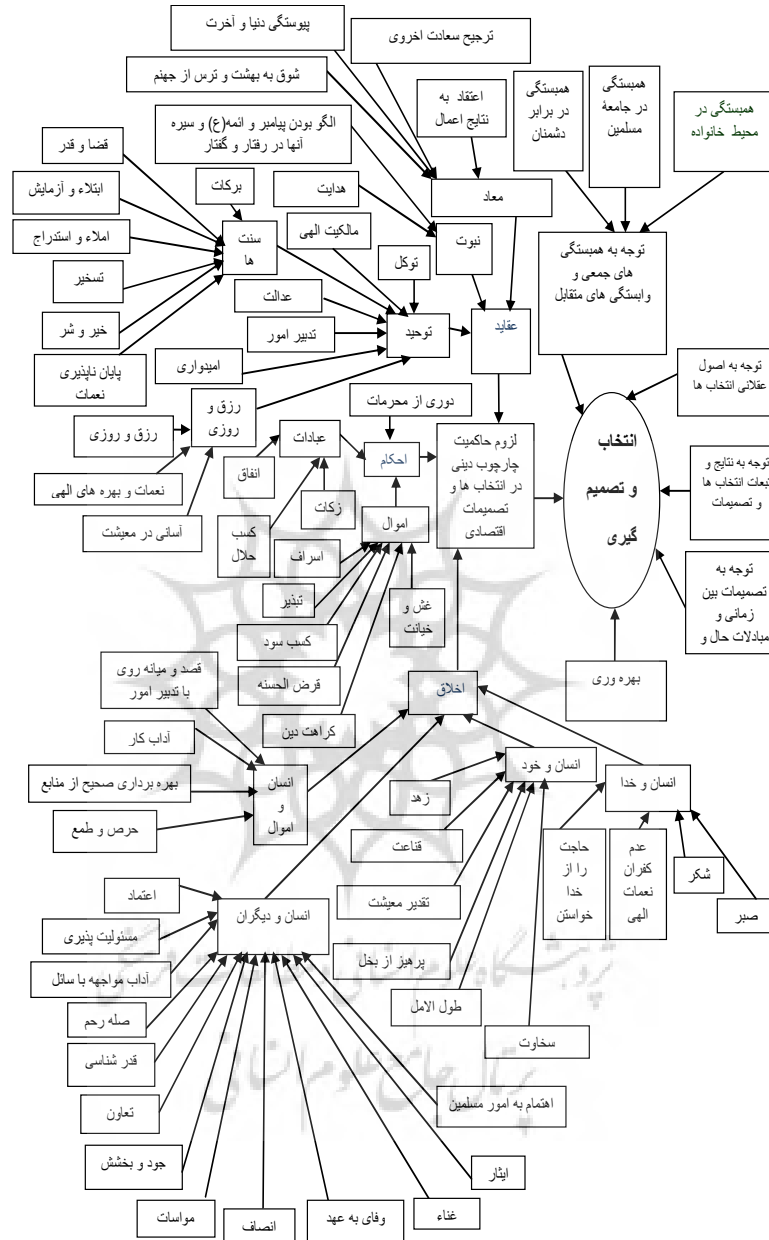
شکل ۳ نمودار میله‌ای فراوانی کدها در مضمون چارچوب			Name
30	38.6	157	احکام اسلامی
38.6	38.6	157	اخلاقیات اقتصادی
54.1	54.1	220	عقاید اسلامی
100.00	100.00	407	Total
0.00	0.00	0	Missing
0.00	100.00	407	Total

شبکه مضامین الگوی جامع

استخراج شده از کدها را بیان می‌کند

شکل ۴ شبکه مضامین

با توجه به تحلیل‌هایی که با روش تحلیل مضمون به دست آمد، به این نتیجه رسیدیم که معیارهای انتخاب و تصمیم‌گیری در مورد سبک زندگی از منظر صحیفه سجادیه شامل ۶ اصل است. در ادامه ابتدا به تبیین و توضیح هر یک از این اصول می‌پردازیم و سپس برای هر کدام از صحیفه سجادیه استناداتی را ذکر می‌کنیم.

تحلیل مفهومی اصول انتخاب و تصمیم‌گیری در سبک زندگی اقتصادی مطلوب

برای ارائه شاخص‌هایی که سبک زندگی اقتصادی را ارزیابی نماید، دشواری‌های زیادی بدلیل تعدد و وسعت حوزه اقتصادی زندگی وجود دارد. با این حال همانطور که آسیب‌شناسی از سبک زندگی اقتصادی موجود جامعه نشان می‌دهد، می‌توان با تمرکز بر انتخاب‌ها و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی به شاخص‌هایی دست یافت که با آن‌ها بتوان کلیت سبک زندگی اقتصادی فردی و اجتماعی را مورد ارزیابی قرار داد.

امروزه مفهوم انتخاب در دانش اقتصاد تا آن‌جا اهمیت یافته که اقتصاد را علم انتخاب معرفی می‌نمایند؛ به عبارت دیگر اقتصاد، علم مطالعه نحوه انتخاب‌های افراد، نگاه‌ها، سازمان‌ها و دولت در جامعه و در نتیجه تعیین نحوه استفاده و بکارگیری منابع، امکانات و داشته‌های خود و پاسخ به سؤالات کلیدی اقتصاد در مورد اینکه چه کسی، چه چیزی، چه میزان تولید کند و این تولیدات چگونه توزیع شده و توسط چه کسی مصرف شود، می‌باشد (استیگلیتز و والش، ۲۰۰۶).

گذری به مبانی انسان‌شناسی اسلامی نیز نشان می‌دهد که عنصر اختیار و اراده مقوله‌ای محوری در تحلیل رفتارها و زمینه‌سازی مسئولیت‌های فردی و جمعی انسان از دیدگاه اسلامی است. در نگاه دینی، انسان علی‌رغم برخورداری از اختیار و حق انتخاب، اولاً مسئولیت‌هایی در قبال خود، خداوند متعال، دیگران و عالم خلقت دارد، که تحت عنوان مسئولیت‌های بندگی از آن‌ها یاد می‌شود. ثانیاً برای حرکت در مسیر کمال و سعادت بر انتخاب‌های او، محدودیت‌ها و چارچوب‌هایی قرار دارد که به آنها جهت داده و آن‌ها را معنادار می‌کند. لذا می‌توان گفت انسان موجودی است که در دایره حکم الهی مختار آفریده شده است و چون در عالمی زندگی می‌کند که با انواع محدودیت‌ها روبروست، لازم است با اختیار و اراده خود در هر لحظه از میان گزینه‌های مختلف، یکی را انتخاب کند. این مبنا در کلیه انتخاب‌ها و تصمیمات اقتصادی فردی و اجتماعی نیز صادق است و در مجموع چارچوب، اصول و فضای حاکم بر این انتخاب‌هاست که فرهنگ تولیدی و مصرفی افراد و جوامع را شکل می‌دهد.

در ادامه اصول حاکم بر انتخاب و تصمیم‌گیری اقتصادی که به نظر می‌رسد برای ارزیابی سبک زندگی اقتصادی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، آورده شده است و در هر مورد استناداتی از صحیفه امام سجاد(ع) وجود دارد.

۱. لزوم حاکمیت چارچوب دینی بر انتخاب‌ها و تصمیمات اقتصادی

انتخاب‌های انسان مسلمان باید در راستای چارچوب‌هایی صورت بگیرد که به سعادت دنیوی و اخروی او لطمه‌ای نرساند. توجه به قوانین و سنت‌های الهی (رزاقیت، تسخیر، برکت، هدایت و...) در کنار رعایت اخلاق و آداب اسلامی (زهد و ساده زیستی، اعتدال و میانه‌روی، تعاون و...) و اطاعت از احکام و دستورات شرعی (پرهیز از اسراف و تبذیر، ربا، غش در معاملات و...) سبب انتخاب‌هایی می‌شود که فرد را به سعادت دنیوی و اخروی رهنمون می‌سازد.

بنا بر قول مشهور تعالیم اسلام بر سه محور اعتقادات، اخلاقیات و وظایف عملی (عبادات) دسته‌بندی می‌شوند.

عقاید اقتصادی

اصول اعتقادی دین شامل ایمان و عقیده به توحید، نبوت و معاد می‌گردد. این سه اصل شالوده دیانت اسلامی را تشکیل می‌دهند و همه آموزه‌های دینی به نوعی معنابخشی خود را از یکی یا هر سه این اصول می‌گیرند. با این حال اعتقاد به هر یک از اصول مذکور قابل تفصیل است و می‌توان اعتقاد به مفاهیم دینی دیگر که در زندگی ما بیشتر مشهودند را به هر یک از این اصول نسبت داد. جدول زیر این مفاهیم را در سه حوزه مذکور نشان می‌دهد:

جدول ۳ مصادیق برخی از عقاید اقتصادی

معاد	نبوت	توحید
- ترجیح سعادت اخروی	- الگو بودن پیامبر	- توکل
- اعتقاد به نتایج اعمال	- و ائمه و سیره	- امیدواری
- شوق به بهشت و ترس از دوزخ	- آنها در گفتار و رفتار	- مالکیت حقیقی الهی
- پیوستگی دنیا و آخرت	- هدایت تشریحی	- امدادهای غیبی
	- هدایتگری وحی	- رزاقیت الهی
		- سنت‌های الهی (برکت، رزق و...)
		- عدالت
		- تدبیر امور

جدول ۴ شواهد مربوط به حوزه توحید در صحیفه سجاده

حوزه	مصادیق	متن	برداشت
توحید	توکل	أَنْتَ مُعِنٌ مَنْ شَكَا إِلَيْكَ، فَفَرَّهْ تَوَكَّلْ، دعای ۱۶	توکل کردن به خدا سبب بی‌نیازی از فقر است.
	امیدواری	وَ أَنْتَ مُنْتَجِبِي إِنْ خَرْتُمْ، دعای ۲۰	خداوند محل امید برای درماندگان
	مالکیت الهی	وَارِثُ كُلِّ شَيْءٍ، دعای ۴۷	خدا، وارث همه چیز
	رزق و روزی	وَ غَدَانَا بِطَيِّبَاتِ الرِّزْقِ، دعای ۱	درخواست روزی پاکیزه
	سنت برکات	وَ وَفَّرْ مَلَائِكِي بِالْبِرَّةِ فِيهِ، دعای ۲۰	درخواست برکت در دارایی
	سنت ابتلاء و آزمایش	وَ لَا تَقْنَبْنِي بِالسَّعَةِ، دعای ۲۰	آزمایش نکردن بوسیله وسعت روزی
	سنت قضاء و قدر	وَ جَزَى بِقُدْرَتِكَ الْقَضَاءُ، وَ مَضَتْ عَلَيَّ إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ، دعای ۷	قضا به قدرت خدا جریان گیرد و همه چیز به اراده خدا روان شود.
	سنت تسخیر	وَ جَعَلْ لَنَا الْفَضِيلَةَ بِالْمَلَكَةِ عَلَيَّ جَمِيعِ الْعَالَمِ، فَكَلِّمْ خَلْقِيهِ مُنْقَادَةً لَنَا بِقُدْرَتِهِ، وَ صَانِرَةً إِلَيَّ طَاعَتِيَابِزْتَبِهِ، دعای ۱	تمام آفریدگان را مسخر و فرمانبردار ما کرد.
	سنت املاء و استدراج	فِيَا مَنْ لَمْ يُعَاجِلِ السَّيِّئِينَ، وَ لَا يُنْذِرْهُ الْمُتْرَفِينَ، دعای ۴۷	عدم تعجیل در عقاب بدکاران و تنگی عیش مترفین به طور ناگهانی
	عدالت	شَهِدْتَ أَنْ اللَّهَ قَسَمَ مَعَايِشَ عِبَادِهِ بِالْعَدْلِ، دعای ۳۵	تقسیم معیشت بندگان بر اساس عدالت
نبوت	الگو بودن پیامبر و ائمه(ع) و سیره آنها در رفتار و گفتار	فِي كُلِّ دَهْرٍ وَ زَمَانٍ أُرْسِلَتْ فِيهِ رَسُولًا وَ أَقَمْتُ لِأَهْلِهَا دَلِيلًا مِنْ لَدُنِّي أَدَمُ إِلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مِنْ بَيْنِهِ الْهُدَى، دعای ۴	فرستادن پیامبر به عنوان چراغ راه
	هدایت	وَ يَسِّرَتْ كُلَّ شَيْءٍ تَسْيِيرًا، دعای ۴۷	هر چیز را برای انجام تکلیفش رو به راه نمودی.
معاد	ترجیح سعادت اخروی	وَ مَا وَوَدَّتْ عَنِّي مِنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْفَانِيَةِ فَأَذْخَرُهُ لِي فِي خَزَائِنِكَ الْبَاقِيَةِ، دعای ۳۰	آنچه را از متاع نابود شدنی دنیا از من گرفتی را در آخرت برایم ذخیره کن.
	اعتقاد به نایب اعمال	وَ ارْزُقْنِي خَوْفَ غَمِّ الْوَعِيدِ، وَ شَوْقَ ثَوَابِ الْمَوْعُودِ حَتَّى أَجِدَ لَذَّةَ مَا أَذْهَبَكَ لِي، وَ كَأَبَةَ مَا أَسْتَجِيرُ بِكَ مِنْهُ، دعای ۲۲	ترس و وحشت اندوه عذاب و شوق وعده ثواب را روزیم ساز.
	شوق به بهشت و ترس از جهنم	وَ أَوْجِدْنِي بَرْدَ غَوْكِ، وَ حُلَاوَةَ رَحْمَتِكَ وَ رَوْحَكَ وَ رِيحَانِكَ، وَ جَنَّةَ نَعِيمِكَ، وَ أَذْفَى طَعْمِ الْفَرَاغِ لِمَا تُحِبُّسَعْمَةَ مِنْ سَعْتِكَ، وَ الْإِجْتِهَادِ فِيمَا يُزَلِّفُ لَدُنْكَ وَ عِنْدَكَ، وَ أَنْجِفْنِي بِتَحْفَتِكَ مِنْ تُخْفَاتِكَ، دعای ۴۷	و از لذت عفو و شیرینی رحمت و روح و ریحان و بهشت نعیم کامیابم کن.
	پیوستگی دنیا و آخرت	وَ اشْفَعْ لِي أَوَّلًا مِنْتِكَ بِأَوَّخِرْهَا، دعای ۴۷	نعمت این دنیا را برایم به نعمت آن جهان پیوند ساز.

اخلاقیات اقتصادی

اخلاقیات خصلتهایی هستند که فرد مسلمان باید خویشتن را به آنها بیاراید و از اضرار آنها دور نگه دارد. اخلاقیات اسلام در ابعاد مختلف زندگی و از جمله در بعد اقتصادی جریان دارد.

برخی از مهم‌ترین اخلاقیات دارای جنبه‌های پررنگ اقتصادی در ادبیات دینی عبارتند از^۱:

جدول ۵ مصادیق برخی از اخلاقیات اقتصادی

انسان و خدا	انسان و خود	انسان و دیگران	انسان و اموال
- شکر	- پرهیز از	- اهتمام به امور	- قصد و
- صبر	- بخل	- مسلمین	- میانه‌روی
- عدم کفران	- سخاوت	- مسئولیت‌پذیری	- تدبیر اموال
- نعمات	- اعتدال	- انصاف	- تلاش برای
- الهی	- اتقان و نظم	- ایثار	- کسب
- سؤال از	- در کار	- پرهیز از سؤال	- بهره‌برداری
- خدا	- وجدان	- استعفاف (تحمل	- صحیح از
	- کاری	- فقر)	- منابع
	- قناعت	- غنا	- رفاه زدگی و
	- زهد	- تعاون	- اتراف
		- وفای به عهد	- حرص
			- بخل
			- قرض الحسنه
			- آبادانی و
			- حفظ محیط
			- زیست

جدول ۶ شواهد مربوط به حوزه اخلاقیات اقتصادی

اخلاقیات	مصادیق	متن	برداشت
انسان و خدا	شکر	فَلِكِ الْخَمْدِ عَلَىٰ مَا وَقَفْتَنَا مِنَ الْبِنَاءِ، وَ لَكَ الشُّكْرُ عَلَىٰ مَا حَوَّلْتَنَا مِنَ التَّعْمَارِ، دعای ۳۶	سپاس تو را که ما را از بلاه حفظ نمودی و شکر تو را که ما را از نعمت‌ها مرحمت کردی.
	صبر	وَ أَتَيْتَنِي مِنْكَ بِنِيَّةٍ صَادِقَةٍ وَ صَبْرٍ دَائِمٍ، دعای ۱۴	استمداد از خدا به نیت صادقانه و صبر همیشگی
	عدم کفران	اذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ، وَ اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ، دعای ۴۵	نا سپاسی نکنید.
	سؤال از خدا	وَ صَرَفْتَ وَجْهِي عَمَّنْ يَخْتَاجُ إِلَيَّ رَفْدِكِ، دعای ۲۸	حاجت را فقط از خدا خواستن
انسان و خود	زهد	وَ أَطْعَمَ مِنَ التَّيْبِ خَاجَتِي، دعای ۵۴	بخیل نبودن در برابر گدا قطع کردن نیاز از دنیا (بی رغبتی به دنیا)
	سخاوت	فَأَبْسَطُ يَدِي، دعای ۲۲	دستم را گشاده ساز.
انسان و دیگران	قناعت	وَ أَنْ تَقْتَنِي بِتَقْدِيرِكَ لِي، دعای ۳۲	قانع بودن در برابر اندازه‌ای که خدا تعیین فرموده است.
	مسئولیت‌پذیری	وَ اسْتَعْمَلِنِي بِمَا تَسْأَلُنِي عَدَا عَنِّي، دعای ۲۰	مرا در کاری بگمار که فردا از آن بازخواست می‌کنی
	انصاف	وَ أَنْ تُنْصِفَ مَنْ ظَلَمْتَنَا، دعای ۴۴	لژوم برخورد منصفانه حتی با کسی که

۱- این کلیدواژه‌ها با تأکید بر منابع جامع‌السعادات و بهشت اخلاق تهیه شده است.

بر ما ستم روا داشته.			
ترجیح خواست فقراء بر خواست خود	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ... وَمِنْ ذِي فَاقَةٍ سَأَلِنِيْعَلْمُ أُوْرِيْرُهُ، دعای ۳۸	ایثار	
لزوم وفاداری به عهد	يَا وَاقِي الْقَوْلِ، دعای ۲	وفای به عهد	
حفظ آبرو بوسیله توانگری و غناء	وَ لَا تَبْتَذِلْ جَاهِي بِالْإِفْتَارِ، دعای ۲۰	غنا	
بخیل نبودن در برابر گدا	إِلَهِي مَا وَجَدْتُكَ بَخِيْلًا حِينَ سَأَلْتُكَ، دعای ۵۱	پرهیز از بخل	
کوشش برای کار سودمندتر	فَاتَفَرَّغْ لِمَا هُوَ أَحْظَى لِي عِنْدَكَ، دعای ۳۲	تلاش برای کسب	انسان و اموال
برخورداری از نعمت میانه روی	وَ مَتَّعْنِي بِالْإِقْتِنَادِ، دعای ۲۰	قصد و میانه روی	
پناه بردن به خدا از هیجان حرص و آز	اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحَرِصِ ، دعای ۸	حرص	

وظایف عملی (احکام)

مقصود از احکام، دستورهایی است که به فعالیت‌های خارجی و عینی انسان، اعم از امور معاشی و معادی، دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی مربوط است (مطهری، ۱۳۶۹). این دستورات که بیشتر در کتب فقهی مورد بحث قرار می‌گیرد با عناوینی چون مستحب، واجب، مباح، مکروه و حرام و یا صحیح و باطل متصف می‌گردند. با استفاده از دسته‌بندی مرحوم شهید صدر در کتاب «الفتاوی‌ الواضحه» می‌توان مصادیق وظایف عملی اقتصادی را در دو دستهٔ اموال و عبادات تقسیم‌بندی نمود^۱. ملاک تقسیم‌بندی فوق نیز ضرورت قصد قربت یا عدم آن

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رساله جامع علوم انسانی

۱- شایان ذکر است که این دسته‌بندی چهارگانه و شش‌گانه شامل ۱- عبادات، ۲- اموال، ۳- سلوک و آداب و رفتار شخصی: روابط خانوادگی مانند: نکاح، طلاق، خلع، مبارات،ظهار، لعان و ایلا و روابط اجتماعی مانند: اطعمه و اشربه، ملابس و مساکن، آداب معاشرت، احکام نذر و عهد و یمین، ذباحه، امر به معروف و نهی از منکر. ۴- آداب عمومی: قضا و حکومت، صلح و جنگ، روابط بین الملل، ولایت عامه، قضا و شهادت، حدود، جهاد می‌شود.

جدول ۷ مصادیق برخی از احکام اقتصادی

اموال			عبادات
ممنوعیت: احتکار ربا غرر غش کم‌فروشی تدلیس کنز اسراف و تبذیر	قسم در معامله کنمان عیب ورود به معامله دیگران پرهیز از نجش پرهیز از بدگویی هنگام خرید و تعریف بیش از حد هنگام فروش	آسان‌گیری در معامله قرض‌الحسنه امهال معسر اقاله نادم یادگیری احکام معامله(الفقه ثم المتجر)	رعایت حقوق دیگران پابندی به عقود(بیع، اجاره، شرکت، مضاربه و...) و ایقاعات(جعلیه) پابندی به شروط و خيارات رعایت اموال عمومی(بیت المال)

جدول ۸ نمونه‌هایی از مصادیق احکام اقتصادی در صحیفه سجاده

برداشت	متن	مصادیق	احکام اقتصادی
پاک کردن اموال بوسیله زکات	وَ أَنْ تُطَهِّرَهَا بِإِخْرَاجِ الزَّكَاةِ، دعای ۴۴	زکات	عبادات
روانه ساختن روزی از راه‌های حلال	وَ آخِرُ مِنْ اسْتِبَابِ الْخَلَالِ أَرْزَاقِي، دعای ۳۰	کسب حلال	
خرج کردن مال در برنامه‌های خیر	وَ وَجْهَ فِي أَبْوَابِ الْبِرِّ إِنْفَاقِي، دعای ۳۰	انفاق	اموال
قرض در راه خدا سبب چند برابر شدن مال	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً، دعای ۴۵	قرض الحسنه	
نداشتن نیت خیانت	وَ نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَنْطَوِيَ عَلَى غِشٍّ أَحَدٍ، دعای ۸	غش	
پناه بردن به خدا از آلوده شدن به اسراف	وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ تَنَاوُلِ الْإِسْرَافِ، دعای ۸	اسراف	
تبذیر نمودن	وَ أَقْبِضْنِي بِلَطْفِكَ عَنِ التَّبْذِيرِ، دعای ۲۰	تبذیر	
تجارت سودمندانه	وَ اجْتَلِ تِجَارَتِي رَابِحَةً، وَ كَرِّبْنِي غَيْرَ خَاسِرَةٍ، دعای ۴۷	کسب سود	

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۲. توجه به وابستگی‌های متقابل و همبستگی‌های جمعی

انسان موجودی است که اجتماعی خلق شده است. زندگی او از کوچکترین واحد اجتماع (خانواده) تا بزرگترین واحد اجتماع (جهان) در گروی انتخاب‌های اوست، به طوری که سعادت فرد و سعادت اجتماع بهم گره خورده است. پیکره اجتماع حکایت همان کشتی و مسافران است که سوراخ کردن گوشه ای از کشتی، سلامتی تمام مسافران را به خطر می‌اندازد. بنابراین در انتخاب‌های خود باید توجه کنیم که اگر انتخاب درستی کردیم، دیگران نیز در منافع آن سهیم هستند و اگر به انتخاب اشتباهی دست زدیم نه تنها به خود بلکه به دیگران نیز ضرر رسانده‌ایم. پس ما در انتخاب‌های خود، نسبت به دیگران نیز مسئولیم.

امام سجاد(ع) نیز با درخواست‌هایی که از خداوند داشته‌اند، اصول همبستگی را متذکر شده‌اند. آنجا که سخن از رعایت حقوق پدر و مادر و ترجیح خواست آنان به میان آورده‌اند (همبستگی در بنیان خانواده). آنجا که به همبستگی در جامعه مسلمین اشاره کرده و مصادیقی از آن را در دعا‌های خود از پیشگاه حضرت باری تعالی درخواست کرده‌اند. مصادیقی چون؛ اصلاح میان مردم، امر به معروف و نهی از منکر، ارشاد گمراه، همراهی با جماعت مسلمین، یکدلی و هماهنگی، حسن معاشرت، خاموش کردن آتش فتنه، رعایت حقوق همسایگان، دعا برای دیگران و طلب اجر و خیر و مزد برای آنها، توجه به ستم‌دیدگان و سائلان و تفضل بر آنها. توجه به همبستگی در کلام امام سجاد (ع)، در برخورد با دشمنان نیز نمود پیدا می‌کند، آنجا که برای دشمنان از خداوند، تنگی معیشت و بی‌برکتی در زندگی را خواستارند و یا از خداوند می‌خواهند تا نعمت و روزی را در دست کافران و فاجران قرار ندهد و آبروی مسلمان را با رو انداختن به جهانیان از بین نبرد.

جدول ۹، دو نمونه از شواهد مربوط به این اصل در صحیفه سجادیه

متن	برداشت
و وَفَقْنَا... وَالْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ إِرْشَادِ الضَّالِّ وَ مُعَاوَنَةِ الضَّعِيفِ وَ إِدْرَاكِ اللَّهْفِيفِ، دعای ۶	درخواست توفیق برای عمل به وظایف اجتماعی مانند امر به معروف و نهی از منکر و راهنمایی گمراه و کمک و یاری به ضعفا و درماندگان
اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَى صُحْبَةِ الْفُقَرَاءِ وَ أَعْنِي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِخَسَنِ الصَّبْرِ، دعای ۳۰	طلب اخلاق همنشینی با سایر افراد جامعه

پرتال جامع علوم انسانی

۳. توجه به اصول عقلانی انتخاب‌ها و تصمیمات از جمله اصل کمیابی، هزینه فرصت، لزوم هزینه - فایده (بصورت فردی، اجتماعی، مادی، معنوی، دنیوی، اخروی، کوتاه‌مدت، بلندمدت، توجه به هزینه‌های دررفته

کمیابی لازمه هر نوع انتخابی است. اگر کمیابی نباشد انتخاب بی‌معناست؛ کمیابی با کمبود تفاوت دارد: کمبود زمانی رخ می‌دهد که مقدار تقاضا برای رفع نیاز با میزان عرضه برابر نباشد، در این صورت نیاز عده‌ای بی‌پاسخ می‌ماند. آیات قرآن دلالت بر نامحدود و بی‌شمار بودن نعمت‌های الهی دارد. کمیابی سبب نوعی بده‌بستان می‌شود به این صورت که اگر مقدار بیشتری از یک چیز خواستیم باید مقدار کمتری از دیگری انتخاب کنیم. این بده‌بستان با پرداخت هزینه‌ای ضمنی در مورد چیزی که مقدار کمتری از آن پذیرفته شده همراه است. این هزینه ضمنی همان هزینه فرصت است یعنی هزینه بهترین انتخاب از دست رفته ما.

از طرف دیگر، انسان به طور ذاتی به دنبال جلب منفعت و دفع ضرر است. چیزی که از یک مسلمان انتظار می‌رود، ترجیح انتخاب‌های فردی، جمعی، دنیوی، اخروی، مادی، معنوی، کوتاه‌مدت، بلندمدت، به انتخاب‌هایی است که فقط به منافع فردی، مادی، دنیوی و کوتاه‌مدت منجر می‌شود.

برخی از ویژگی‌های انتخاب عاقلانه در ادعیه امام سجاد (ع) نیز به چشم می‌خورد. در دیدگاه ایشان انتخاب عاقلانه که بر اساس اراده صورت می‌گیرد، انتخابی است که حق فدای باطل نمی‌شود. تقرب الهی مبنای انتخاب قرار می‌گیرد. به حسن عاقبت در انتخاب‌ها توجه می‌شود. در یک جمله انتخاب عاقلانه انتخابی است که حیات طیبه را برای انسان رقم می‌زند.

جدول ۱۰، دو نمونه از شواهد مربوط به این اصل در صحیفه سجادیه

برداشت	متن
برای آنچه که برای خدا انجام می‌دهیم هزینه فرصتی وجود ندارد.	بِكَ اسْتِغَاثَتِي اِنْ كُرِهْتُ، وَ عِنْدَكَ مِمَّا فَاتَخَلَّفْتُ، وَ لِمَا فَسَدَ صَلَاحِي، وَ فِيمَا اَنْكَرْتَ تَغْيِيرِ، دَعَا ۲۰
انتخاب آنچه که مورد رضای خداوند است و عاقبتش نیکوتر است.	وَ تَوَكَّرَ مَوْضِعَ رِضَاكَ وَ نَجَحَ اِلَى اَلَّتِي هِيَ اَبْعَدُ مِنْ حَسَنِ الْعَاقِبَةِ وَ اَقْرَبُ اِلَى ضِدِّ الْعَاقِبَةِ، دَعَا ۳۳

۴. توجه به نتایج و تبعات کوتاه‌مدت و بلندمدت انتخاب‌ها

انتخاب‌های فردی و جمعی در هر زمان، تبعات کوتاه‌مدت و بلندمدتی برای آینده به همراه دارند. امروز ما نتیجه دیروز ما و فردای ما نتیجه امروز ماست. در قرآن کریم آیات زیادی وجود دارد که به این اصل اشاره فرموده، آنجا که از خوردن مال یتیم، گرفتن ربا، کم‌فروشی، ... سخن گفته و تبعات آن‌ها را برایمان ترسیم کرده است. بنابراین اگر هنگام انتخاب و گرفتن تصمیم به فرجام آن نیندیشیم، در انتها و عاقبت کار به آغاز آن می‌اندیشیم.

عاقبت‌اندیشی در مناجات‌های صحیفه سجادیه نیز از اصولی است که مورد توجه امام سجاد (ع) واقع شده‌است. ایشان در مناجات‌های خود به تبعات افکار، اعمال، معاصی، آرزوهای دور و دراز دنیایی، مردودی در آزمایشات الهی، انتخاب‌هایی همچون وام و دین آن که سبب پریشانی فکر و مشغولیت عملی می‌شود و... اشاره کرده‌اند.

جدول ۱۱، دو نمونه از شواهد مربوط به این اصل در صحیفه سجادیه

برداشت	متن
توجه به عاقبت انتخاب هاو نجات از تیرگی فتنه‌ها	فَاقْضِ لِي بِخَيْرِهَا عَاقِبَةً وَ نَجْتِي مِنْ مُضَلَّاتِ الْفِتَنِ، دعای ۵۴
برخی از انتخاب ها پریشانی ذهن و افکار و مشغولیت عملی را به دنبال دارد.	وَهَبْ لِي الْعَاقِبَةَ مِنْ ذِيْنِ تُخْلِقُ بِهٖ وَجْهِي وَ يَحَازُ فِيهٖ ذَهْنِي وَ يَشْتَعِبُ لَهٗ فِكْرِي وَ يَطْوُلُ بِمَمَارَسَتَيْهٖ شُغْلِي، دعای ۳۰

۵. توجه به تصمیمات بین‌زمانی و مبادلات حال و آینده

برخی از انتخاب‌ها حالت بین‌زمانی داشته و به نوعی انتخاب بهتر در آینده، با انتخاب حال مبادله می‌شود. مثلاً ولخرجی نکردن و در عوض پس انداز کردن یک نوع مبادله حال با آینده است. بسیاری از صدقات جاریه و موقوفات نیز از مصادیق تصمیمات بین‌زمانی است.

روایتی از امام صادق (ع) ذکر شده‌است با این مضمون: شش چیز است که مؤمن بعد از مرگ نیز از آنها بهره‌مند می‌شود: فرزند صالحی که برای او طلب مغفرت کند، کتاب قرآنی که از آن قرائت شود، چاه آبی که حفر کرده (و به مردم آب دهد)، درختی که کاشته، آبی که برای خیرات جاری کرده و روش پسندیده‌ای که بنا نهاده و دیگران پس از وی آن را ادامه می‌دهند. (مجلسی، ج ۶، ص ۲۹۴)

امام سجاد (ع) نیز در دعاهای خود به این اصل بی‌توجه نبوده‌اند و در دعاهای خود اشاره به انجام کارهای خیرخواهانه نموده‌اند. ایشان ضمن درخواست از خدا که به ایشان گشاده‌دستی عطاء کند، بوسیله ایشان خیر را برای مردم جاری کند، مالشان را در امور خیر صرف کند، به دیگران احسان و بخشش و تفضل کند حتی در حق کسی که او را محروم نموده‌است، به نکاتی پیرامون اخلاق بخشش (منت نگذاشتن و انتظار پاداش نداشتن در برابر بخشش خود) و اینکه کمیت و مقدار در بخشش اهمیت ندارد و خداوند به کمترین عمل بندگان پاداش می‌دهد (و این خود انگیزه‌ای است برای بخشش هر چند به مقدار کم) اشاره نموده‌اند.

جدول ۱۲، دو نمونه از شواهد مربوط به این اصل در صحیفه سجادیه

برداشت	متن
انفاق مبادله حال و آینده	وَ وَجْهٌ فِي أَيُّوبَ الْبُرِّ إِتْقَانِي، دَعَايَ ۳۰
بندگان صالح سابقین به خیر و مبادله کنندگان داشته‌های حال با آینده وعده داده شده الهی	وَ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ الَّذِينَ يَرْكُوعُونَ الْفِرْدَوْسِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ، وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ، أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ، وَ مِنَ الَّذِينَ يَسْتَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ هُمْ لَهَا سَابِقُونَ، دَعَايَ ۴۴

۶. رعایت مولدیت

در یک تعریف ساده، مولدیتیا بهره‌وری عبارت از خوب انجام دادن کارهای خوب است. زمانی که بهترین فعالیت انتخاب و با بهترین روش صورت گیرد، بهره‌وری حاصل می‌شود (بهره‌وری-کارآیی (بهترین روش) «اثر بخشی (بهترین کار)»^۱). در تفسیر المیزان مرحوم علامه طباطبایی ذیل آیه ۱۹۵ سوره بقره چنین تعبیری را برای واژه احسان بکار برده‌اند (طباطبایی، ج ۲، ص ۹۳). در این آیه احسان به معنای انجام دادن نیکو و شایسته یک کار نیکو در شکل کامل و به بهترین وجه آن معرفی شده است. بهره‌وری در کار نیز در ادبیات دینی ما تحت عنوان اتقان در کار به معنای مستحکمی و استواری در کار آمده است. بهره‌وری تنها مربوط به تولید یا مصرف نمی‌شود بلکه تمام ابعاد اقتصاد را در برمی‌گیرد.

برخی از مصادیقی که امام سجاد(ع) در راستای اصل لزوم انتخاب‌های مولد و زاینده در مناجات‌های خود بدان اشاره نموده‌اند، بدین شرح است:

وصف خداوند با صفت احسان و تأکید ایشان بر اینکه آیین خدا بر مبنای انعام و عادت خدا بر مبنای احسان است. شکر نعمت‌ها، نزول باران (نزول باران و برکات حاصل از آن یکی دیگر از اسباب رشد و بهره‌وری است به گونه‌ای که ایشان باران را سبب افزونی نعمت‌ها و کاهش قیمت کالاها دانسته‌اند) و میان‌رویا عواملی هستند که سبب رشد و بهره‌وری می‌شوند. در نقطه مقابل میانه روی، اسراف و تبذیر است که سبب نزول رشد و بهره‌وری است. درخواست قرار دادن بهترین، پاکیزه‌ترین، پسندیده‌ترین و سالم‌ترین راه که همان قرار گرفتن در مسیر رشد و بهره‌وری است. درخواست عدم ارتکاب کارهای نظیر ستمگر (کارهای ستمگر ضد معنای بهره‌وری است)

1-Efficiency means "doing the thing right," effectiveness means "doing the right thing".

Read more: <http://www.businessdictionary.com/definition/effectiveness.html#ixzz42cIqzQxw>

جدول ۱۳، دو نمونه از شواهد مربوط به این اصل در صحیفه سجاده

برداشت	متن
شکر سبب افزایش نعمت و مولدیت است.	- لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ، دعای ۴۵
بهره بردن از اعضای بدن در راستای انجام کار نیک و ثواب	- وَ اجْعَلْ هُمُصَاتٍ قُلُوبِنَا، وَ حَرَكَاتِ اَعْضَانِنَا وَ لَمَحَاتِبِ اَعْيُنِنَا، وَ لَهْجَاتِ السِّبْتِنَا فِیْ مُوجِبَاتِ ثَوَابِكِ حَتَّى لَاتَقْوَتْنَا حَسْبَةَ نَسْتَحِقُّ بِهَا خِزَاءَكَ، وَ لَا تَقْنِي لَنَا سَبِيَّةً نَسْتَوْجِبُ بِهَا عِقَابَكَ، دعای ۹

جمع بندی

با توجه به مطالب یاد شده و تحلیل‌هایی که صورت گرفت، الگوی انتخاب و تصمیم‌گیری در سبک زندگی اقتصادی از منظر صحیفه سجاده دارای ۶ اصل است که پیروی از این اصول انتخاب‌هایی را برای ما رقم می‌زند که علاوه بر بهبود زندگی دنیایی، سعادت اخروی را نیز به دنبال دارد. این اصول عبارتند از:

۱. اصل لزوم حاکمیت چارچوب دینی در انتخاب‌ها؛ اینکه تمامی تصمیمات اقتصادی در محدوده مورد پذیرش شرع از جهت ابتدای بر عقاید و انطباق با اخلاقیات و احکام شرعی باشد.
 ۲. اصل توجه به همبستگی‌های جمعی و وابستگی‌های متقابل؛ اینکه هنگام انتخاب بایستی متوجه مدنی‌الطبع بودن انسان و روابط و تعاملات اجتماعی او بود و این وابستگی‌های متقابل و همبستگی‌های جمعی بر سونوشت انسان در مسیر کمال مؤثرند.
 ۳. اصل توجه به اصول عقلانی انتخاب‌ها؛ انتخاب‌ها بایستی در چارچوب اصول عقلانی اتخاذ شوند که از جمله این اصول اصل هزینه و فایده است.
 ۴. اصل توجه به نتایج و تبعات کوتاه‌مدت و بلندمدت انتخاب‌ها و تصمیمات؛ اغلب انتخاب‌ها نتایج و تبعاتی دارند که امام علیه السلام نسبت بدان جلب توجه نموده است از جمله انتخاب‌هایی سبب ایجاد فتنه و یا پریشانی افکار و اندیشه‌ها می‌گردد.
 ۵. اصل توجه به تصمیمات بین‌زمانی و مبادلات حال و آینده؛ انتخاب‌های انسان کمتر در یک زمان به پایان می‌رسند و معمولاً حالت بین‌زمانی و مبادله‌ای بین حال و آینده دارند. امام علیه السلام در چنین وضعیتی به مراعات آینده سفارش می‌کنند.
 ۶. اصل لزوم مولدیت در انتخاب‌های انسانی؛ اینکه انتخاب‌ها باید به صورتی باشد که مولدیت و زاینده‌گی ایجاد کند. چنین انتخاب‌های زمانی انجام خواهد شد که همراه با شکر نعمت و رعایت قاعده احسان باشد.
- در مجموع در این مقاله تلاش شد تا مجموعه اصولی که می‌تواند با حاکمیت بر رفتارهای اقتصادی سبک زندگی متفاوتی را در این عرصه رقم بزند استخراج گردد. با این حال کتاب شریف صحیفه سجاده منبعی است که باز هم در صورت ارائه مسائل عمیق‌تر پاسخ‌های عمیق‌تری به تشنگان معارف الهی خواهد داد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران، چاپخانه سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۹۰ش
۲. علی بن‌الحسین (ع)، صحیفه کامله سجادیه، ترجمه حسین انصاریان، ویرایش حسین استاد ولی، تهران، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۷۶ش
۳. قرشی بنانی علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ق
۴. ابن زکریا احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغه، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷ش
۵. مهدوی کنی محمد سعید، دین و سبک زندگی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) ۱۳۹۰ش
۶. کاویانی محمد، سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱ش
۷. مجلسی محمد باقر، بحار الانوار، چاپ بیروت، ۱۴۰۴ق
۸. حر عاملی، محمد بن حسن، کلیات حدیث قدسی (جواهرالسنیه)، ترجمه زین‌العابدین کاظمی خلخالی، تهران، دهقان، ۱۳۷۸ش
۹. کریم‌زاده مصطفی، بررسی آموزه‌های اقتصادی صحیفه سجادیه، هشتمین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی، اخلاق در اقتصاد اسلامی و اقتصاد ایران، ۱۳۹۳ش
۱۰. طاهری سید محمود، مروری بر دیدگاه‌های اقتصادی امام سجاد (ع)، منبع: فصلنامه اشارت، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، شماره ۱۴۸، ۱۳۹۱ش
۱۱. زندگی مجید، دعا و سبک زندگی، http://Imam_sajedan.rasekhoon.blog.com، ۱۳۹۲ش
۱۲. طوسی خواجه نصیرالدین، اخلاق ناصری، ۱۳۶۹ش
۱۳. آیت الله درو نجف آبادی قریب‌انعلی، سبک زندگی در سیره امام سجاد (ع)، <http://imamjomearak.ir>، ۱۳۹۳ش
۱۴. آیت الله درو نجف آبادی قریب‌انعلی، نگاهی به دیدگاه‌های اقتصادی امام سجاد (ع)، <http://imamjomearak.ir>، ۱۳۹۳ش
۱۵. سلمانپور، محمدجواد، فرهنگ‌سازی امام سجاد (ع) با زبان دعا، اندیشه دینی، زمستان ۱۳۸۴، شماره ۱۷.
16. National Financial Literacy Strategy (2011), Australian Securities & Investments Commission (ASIC).
17. National Financial Literacy Strategy 2014-17 (2014), Australian Securities & Investments Commission (ASIC).

18. National Standards for Financial Literacy (2013), Council for Economic Education.
19. National Standards in K-12 Personal Finance Education (2007), 3rd Edition, JumpStart Coalition for Personal Financial Literacy.
20. PISA (2012), Financial Literacy Assessment Framework, OECD.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی